

РЕЦЕНЗИЯ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА

„Невербална комуникация в съдебни и алтернативни способи за решаване на спорове“

на докторант Десислава Красинова Каменова
за придобиване на научната степен „доктор“
в професионално направление 2.3. Философия (Реторика)

от проф. дфн Величко Руменчев
от катедра „Реторика“ на ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“

Представената дисертация е с обем 201 компютърни страници и включва: увод, три глави библиография и заключение. Дисертацията е придружена от приложение – емпирична част, с впечатляващ обем от 176 стр. (202 – 377), които са включени в общата номерация.

Както при повечето дисертационни трудове, в Увода на първо място е акцентирано върху значението на невербалната комуникация (НВК) в полето, представляващо интерес за докторантката – съдебните и алтернативните способи за разрешаване на спорове. В преобладаващата литература по въпроса за разрешаване на спорове през изключително дълъг период акцентът е бил поставян на вербалната страна. Само като подправка, като нещо с любопитен привкус се е добавяло невербалното и то по-скоро общо, което създава усещането за наличието на нещо, но трудно за фиксиране и по-скоро не толкова значимо. В този смисъл дори идеята за детайлна разработка на тази проблематика в научен труд е вече с елемент на принос. Подчертава се, че акцентът ще бъде поставен върху процедурата по медиация, която макар и не съвсем ново явление за България, е все пак относително нова и не съвсем наложила се практика. Независимо че има Закон за медиацията (2004 г.). Авторката прави паралел

между проявите и ролята на НВК в процедурата по медиация и същия проблем в гражданския процес. Като практика, намиране на решение, задоволяващо спорещите страни по различен вид спорове, медиацията съществува откакто свят светува, това е едно от приложенията на реториката още в Античността. Но като термин и като специална теория за тази практика, медиацията е относително ново явление в съвременния свят. За съвременното начало на алтернативните способи за разрешаване на спорове се счита проведена през 1976 г. в САЩ, Минесота конференция за претовареността, мудността на съдебната система. Това не е толкова отдавна и засилва още повече смисъла от теоретичен подход към нея и прави дисертацията актуална и полезна.

В увода са формулирани:

Изследователските въпроси: 1. Представява ли НВК интерес за медиаторите; 2. Дали медиаторите използват съзнателно налични знания и умения – както по линия на правата, така и обратната връзка; 3. Отношението на НВК към вербалната информация.

Обектът на изследването. Така, както е формулиран, той почти се покрива с въпрос № 1 от така формулираните изследователски въпроси. Вероятно е по-широк!?!

В т. 4 пише *Хипотеза на изследването*, но такава всъщност липсва. Написано е, че ако се потвърди хипотезата, медиаторите трябва да бъдат обучавани на НВК, за да бъдат по-ефективни. Надявам се, че става дума за пропуск от техническо естество и бих искал докторантката изрично да формулира хипотезата при защитата си. Косвено за нея може да се направи извод от Заключениеето, в което е написано, че е потвърдена хипотезата.

Посочени са целите и практическата насоченост на изследването, както и допълнителни задачи и методология на изследването.

В края на Увода е формулирана вътрешната структура на дисертацията.

Съвсем правилно докторантката започва с комуникацията в конфликтна среда. Именно тя е средата, в която има място за медиатори и медиация. Тъкмо поради това Първа глава на дисертацията е с формулировка „*Комуникация в конфликтна среда. Медиация – принципи, видове, основни умения на медиатора*“. Доколкото медиацията е общуване, докторантката се спира на няколко от многото определения на комуникация и общуване, които могат да се разглеждат като синоними, но и според различните автори притежават известни специфики, които позволяват и да бъдат отчасти разграничавани. Това е и позицията на авторката. Малко внезапно от комуникация докторантката прескача на медиатора и след това на оратора. Очевидно връзката е налице, но според мен това трябва да стане не по подразбиране. Необходимо е да се каже малко повече. В т. 3 от първа глава правилно е разгледана материята на конфликта и правния спор – на техните прилики и отлики. Дадено е определение на конфликта и са посочени основни видове конфликт, които биха могли да се разрешават по различен начин – правен или алтернативен. Разгледани са критерии за видово деление на конфликтите, които биха могли да бъдат ако не безкрайно, то поне твърде много.

В същото време докторантката правилно се е ограничила само до конфликтите, които представляват интерес за медиатора. По-нататък в изложението си докторантката показва познаване на конфликта като явление, причините, които го пораждаат и които представляват значим обект за изследване, доколкото не само го пораждаат, но и могат, след като бъдат отстранени, да го прекратят. Това може да бъде основна цел и средство на медиатора. При излагане на тази материя Десислава Каменова показва добро познаване на основната литература върху конфликта. Конфликтната среда и видовете конфликти заслужават значително повече от отделеното в дисертацията внимание. Авторката правилно сочи преговорите като друго основно средство в процедурата по медиация. Те

са изключително значим инструмент при всеки спор – относителен или не към медиацията. Дори когато се е стигнало до война, пак в един момент се налага да се седне на масата на преговорите. Би било чудесно, ако хората избегнат своите малки войни и седнат да преговорят с компетентната помощ на медиатор. От емпиричното изследване, поместено в края на дисертацията, вероятно би могло да се достигне до извода как да се намери верен път до консервативния българин, който не се доверява достатъчно на медиацията. Преговорите ще спестят много време, средства, отрицателни емоции и пр. Поради това авторката сочи, че ще обърне сериозно внимание на преговорите.

Вероятно като техническа грешка с № 3 е посочено „Алтернативни способности за решаване на спорове“ – стр. 25. Точка със същата номерация вече има на стр. 17. В съдържанието този проблем не съществува. Препоръчвам да се коригира до публичната защита. Точка 3.1 е историко-теоретична. Сочи възникването на алтернативните способности за разрешаване на спорове в отделни държави, както и тяхната същност. Би могло да се спори дали е необходимо по-пълно разглеждане на географията в материята, но според мен авторката правилно се е ограничила в това отношение. Достатъчно е да се види как се развива медиация при пионерите в областта, както и българската ситуация преди всичко. Разбира се, всяко друго познание би било полезно, но не това е темата на дисертацията. Авторката е отбелязала началото на интереса към алтернативните способности в САЩ през 1976 г., като проследява и последващия процес. Бавен, свързан с формиране на институции, законодателство и теория. В същото време подходът е сериозен и бавността е по-скоро бавно бързана. За да не се налага да се работи на принципа проба – грешка и постоянни законодателни промени. В крайна сметка, както сочи авторката, би могло да се говори за медиационен разцвет в САЩ. Очевидно тя е дала тази информация, за да покаже на

българската аудитория, широка и специализирана и особено на нея, какъв е пътят, какви са основните стъпки и действия.

В 3.2 са маркирани „*Видове алтернативни способности за решаване на спорове*“. Сочат се седем, сред които медиацията, които авторката приема за основни, и други неосновни, които според нея не се приемат за такива и са без приложение в България. *Изграждането на консенсус*, който е сред посочените неосновните способности, е цел на дискусиата, нещо повече това е характерното за дискусиата за разлика от полемиката и диспута. Тук докторантката би могла да подаде ръка на реториката и да ползва малко по-активно знанията и в новата проблематика на медиацията. Дискусиата е една от основните диалогични форми, обект на изследване и от реториката. Намира универсално приложение, включително и понастоящем в България. Нещо повече, вярвам, че медиацията разчита именно на консенсуса. Без постигане на консенсус едва ли може да се говори за ефективна медиация. Същото се отнася и за *помирението*. Към Комисията за защита на потребителите функционират многобройни помирителни комисии (секторни и общи) в зависимост от предмета и региона на действие, чиято функция е да допринасят за постигане на помирение между търговци и потребители. Съществува Правилник за Дейността на общите и секторни помирителни комисии (обн. ДВ, бр. 87 от 10 ноември 2015 г.) Помирителни комисии има и към Българската търговско-промишлена палата и още на доста други места. И отново. Не виждам как една медиация би била ефективна, ако спорещите страни поне не се помирят. Това дори беше посочено по-напред в дисертацията. Надявах се да видя по-нататък в изследването, че под тези понятия битува нещо различно. Дори и да има подобно нещо, то това не е отбелязано. Понятията са с конвенционалното си значение. Когато се говори за основни алтернативни способности, се сочат преговори и след тях медиация и други. Не е невярно, но не е прецизно. Преговорите могат да бъдат самостоятелно

съществуващи, но медиация без преговори трудно би била възможна. Това следва да се посочи. Друг въпрос е, че вече е налице и трето лице – медиатор, със специфична роля. Не знам какво точно означава *онлайн решаване на спорове*, ако става дума за специален термин (с. 31). Самата докторантка не го е разгледала, а само маркирала с добавката, че този вид алтернативно решаване на спорове не се практикува в България. Ако обаче става дума за решаване на спорове онлайн, не мисля, че не се прилага. Напротив, аз самият често го използвам и не вярвам да съм уникален. Ако обаче става дума за специален термин, той заслужава внимание задължително, дори само за да не се бърка с един универсален – онлайн начин за преодоляване на противоречия между общуващите.

Следва да се съгласим с докторантката, че преговорите са изключително съществена част от процеса по медиация. Поради това трябва да се прием за правилно обособяването на отделна точка – № 4, посветена на преговорите, където се изяснява тяхната същност, дава се определение и пр. Добре са разгледани видовете преговори, техните предимства и евентуални недостатъци. И все пак, значимостта на преговорите, „като основно средство за решаване на спорове“, по думите на самата авторка, изисква значително по-детайлно изследване. Тя показва добро познаване на материята и не би било трудно да го направи.

Разбира се, основно внимание е отделено на същността на медиацията – гл. 1, т. 5 – т. 9. Дадени са определения на медиацията, условията, които дават възможност за проява на медиация, като един от алтернативните способности за разрешаване на спорове. Трябва да се адмира на направената от авторката съпоставка между преимуществата и недостатъците на медиацията. Основно внимание е обърнато на *принципите* на процедурата по медиация. При изясняването им се прави съпоставка със съдебното производство, като се сочат отново преимущества и вероятни недостатъци. Като предимство на изследването

може да се посочи предложението *de lege ferenda* на авторката относно промяна в редакцията на чл. 7, ал. 3 от Закона за медиация. Същото е налице и относно чл. 14 от Закона за медиацията. Предложението да може да се прекратява медиацията по преценка на медиатора може да изглежда спорно, но заслужава подкрепа. Приведените в полза на това становище аргументи са достатъчно, но би могло, доколкото представлява предложение за промяна на закона, да се поразсъждава малко повече. Поздравление заслужава изследването на отделните видове медиация и техните етапи.

Като особено важно за качеството на процеса по медиация и неговата крайна ефективност следва да се подкрепи предложението на докторантката да се въведе императивно изискване (а не възможност) за запознаване на медиаторите с казуса достатъчно време преди самата медиация (с. 62). Тя визира Центъра за спогодби и медиация към Софийския районен съд, но това би следвало да бъде въведено в Закона за медиацията и да засяга всички медиации. Тя аргументирано се противопоставя на постановката, че запознаването с проблема би могло да формира предубеждение. Тъкмо обратното. Времето, с което медиаторът би разполагал, ще му позволи да не допусне вероятно предубеждение при експромтно отношение. Макар и да няма точен паралел, подобно твърдение може да даде основание да се говори за възможно предубеждение у съдията докладчик при съдебна процедура. Това е несериозно. Това време ще позволи медиаторът да се оттегли, ако намери основание за подобно нещо. Това наподобява отводите на съдии в съдебен процес и само ще охрани медиацията. Ще се икономиса време и енергия. Няма да се налага медиаторът да се оттегля по време на самата медиация, което несъмнено ще накара участниците да застанат нащрек, ще подрони вярата в този способ за решаване на спорове. Това е сериозен приносен момент и би било добре ако докторантката направи предложение *de lege*

ференда към Закона за медиация. Въпросът е изключително важен и заслужава генерално уреждане в закон. Убеден съм, че тя знае как да направи това и то доста бързо, поради което и предлагам това да стане преди защитата. Този въпрос има и своята реторическа страна. В тази теория експромтът е нежелателен, а импровизацията е нещо сериозно подготвено, но създаващо впечатление, че се ражда към момента. Медиаторът не е актьор и не учи текст наизуст, но е оратор, който познава проблематиката в най-големи подробности, познава и страните в процеса по медиация, което е едно от най-важните реторически изисквания за познаване на аудиторията. Как медиаторът ще реализира емпатия, ако не познава страните? И пр., и пр. Недопускането на медиатора до казуса достатъчно време преди самата медиация на практика минира медиацията и я прави да изглежда дилетантска и несериозна работа. Това спокойно може да е една от причините за ниската популярност на този способ за решаване на спорове. Докторантката сочи, че това по някакъв начин е станало и позиция на масата медиатори. Всички, които тя е интервюирала. Трябва да се каже, че неподготвеността не е нищо друго освен неподготвеност! Нелепо е това да бъде представяно като качество. Нищо добро не може да се очаква. И особено при наличие на реторическа, относима към проблематиката теория, на редица ролеви игри, които подготвят оратора и възможността за избягване на изненади и др. Още веднъж искам да подчертая приносния момент и да предложа на докторантката в една бъдеща работа да развие много подробно тази материя.

Доброто разработване на етапите в процедурата по медиация поставя добра основа за връзката на невербалните аспекти на процеса на общуване с всеки един от тях.

В 5.10 на първа глава авторката постепенно преминава към ораторската същност на медиацията и главно към медиатора като оратор и

комуникативните умения на медиатора. Правилно е посочено слушането и умението за слушане и видовете му като важен компонент от комуникативността. Следва да се подкрепи осветлението на емпатията и ролята ѝ в медиацията, но тук това е направено крайно фрагментарно. Емпатията, тъкмо тук, заслужава повече. На стр. 78 е цитирана книга на Иов от Стария завет. Начинът за цитиране на Светото писание е неправилен. Моля авторката да коригира това до защитата. На въпросите, изискванията към тях и начина на задаването им, преформулировка им и пр. е отделено немалко място, но би могло и малко повече, защото това е една съществена част от процедурата по медиация. Правилно е осветлена културната специфика на страните при медиация и вероятните межкултурни различия. Това е добра база за започване на медиацията и някаква гаранция, че страните ще говорят „на един и същи език“. Правилно е подчертано, че ораторът, респ. медиаторът, трябва да познава езиковия потенциал на аудиторията, респ. участниците, страните в медиацията. Това ще му даде възможност да не се допусне не толкова неразбиране, тогава нещо все още може да се направи, колкото превратно разбиране, което би могло да създаде измамно впечатление за постигане на консенсус.

На стр. 91 е посочена гл. III, но всъщност става дума за глава II. В съдържанието на дисертацията това е направено коректно. Моля докторантката да коригира допуснатата неточност до публичната защита. Главата е посветена на ролята на НВК в медиацията, поради което правилно се започва с изясняване на същността, видовете и функциите ѝ. При изясняването на тази проблематика, на осъзнатост и неосъзнатост, на съотношение вербално – невербално и пр., както и определяне на видовете НВК, авторката се ръководи от възприетото в теорията. Няма да се спирам подробно на изложението на НВК в тази глава. Авторката достатъчно добре представя материята, която е една основна част от изследването и

което ще послужи за формулирането на изводи от значение за процедурата по медиация, както и за провеждане на емпиричното изследване, което е представено в пълнота в края на труда.

Трета глава е изключително тясно свързана с Втора, дори може да се разглежда като част от нея. Тя е доста малка по обем, в сравнение с останалите. Доколкото е в пряка връзка с Приложението (обем 175 стр.), можем с уговорки да ги приемем за едно цяло. Това е главата, заедно с приложението, с основния принос в изследването. Няма друго подобно, с такъв обем в нашата теория. Търсят се добри и слаби места. Така, както ги виждат медиаторите и изследователите. Дори да е налице автоцензура от страна на участващите в изследването медиатори и сравнително малкия обем медиации, то отразява едно съществуващо положение, което трябва да приемем, но с което не бива да се примиряваме. В заключението авторката основателно сочи, че е потвърдена хипотезата на труда – наличие на необходимост от развитието на знанията, уменията и навиците на медиаторите в областта на НВК и като резултат – повишаване доверието на хората в медиацията и медиаторите и в крайна сметка ще доведе до налагане на този способ. От изследвания емпиричен материал са направени редица важни изводи. На негова база могат да се правят препоръки за провеждане на различен тип обучения на медиатори. Целта е повдигане на качеството на медиаторите и самите медиации. Дори само публикуването на емпириката в тази дисертация би била полезна за медиаторите и би популяризирала медиацията като равностоен и ефективен способ за разглеждане на спорове от най-различно естество. Внимателният прочит на изследването и резултатите от него ми дават основание да мисля, че могат да се направят и още допълнителни изводи в подкрепа на тезата на докторанта. Но оттук нататък всички, които биха се занимавали с медиацията, в какъвто и да е аспект, няма да могат да минат без изследването и дисертацията на докторант Десислава Каменова.

Заклучението е доста кратко и не особено представително. Стои малко като крѣпка на добрия труд.

Използваната от докторанта литература включва 163 източника, голямата част от които на чужди езици.

Формулирани са четири научни приноса, които подкрепям.

В заключение заявявам, че предложената работа притежава достатъчно качества и въпреки направените бележки и препорѣки, предлагам на уважаемото жури да присъди на докторант Десислава Красинова Каменова образователната и научна степен *„доктор по философия“*.

Проф. дфн Величко Руменчев

София

21.04.2019 г.